

Od Rohovlada k BNR

(Deset století běloruských dějin)

Uladzimir Arloŭ

Jednou když jsem přepínal mezi televizními kanály, spatřil jsem ve studiu Běloruské televize dva v našich zeměpisných šířkách známé politiky – Bělorusa a Rusa, spolehlivé a prověřené stoupence „sjednocení našich bratrských národů“ („nestoupence“ lze v Běloruské televizi spatřit zřídka, a to jen v šotech natočených kameramany z jiných resortů). Tváře bratrů Slovanů i jejich zdlouhavé integrační „přezvykování“ mne už dávno omrzely, ale ruka, která již již sahala po dálkovém ovladači, se v půli cesty zastavila. Ve chvíli, kdy se vytrvalí sjednocovatelé, zřejmě ve snaze přinést doplňující argumenty pro televizní diváky, odvážili učinit exkurs do dávné historie. Mluvili o tom, jak naši předkové, kteří tvořili „jediný staroruský národ“, společně bojovali za osvobození rodných zemí zpod tatarsko-mongolského jha, a poté, opět spolu, s Petrem I. v čele proráželi okno do Evropy. Poslouchat, za co předkové dnešních Rusů a Bělorusů družně bojovali poté, mne již dále nebavilo.

Dovolat se do studia, abych polemizoval se státníky (nebo alespoň abych je upozornil na to, že v běloruských zemích nikdy nebylo žádné tatarsko-mongolské jařmo), to byl úkol asi tak stejně reálný jako dovolat se samotnému imperátorovi Petrovi, za jehož vlády předkové Bělorusů necítili žádnou potřebu probít se do Evropy, neboť jejich stát v ní ležel již několik staletí.

Právě díky tomuto televiznímu vysílání jsem se nakonec rozhodl souhlasit s návrhem, abych se stal jedním z autorů knihy, již držíte v rukou. V neposlední řadě jsem byl ponoukán nadějí, že se mezi jejími čtenáři možná najdou i výše zmiňované „televizní

hvězdy“ a jejich kolegové po obou stranách bělorusko-ruské hranice.

Tisíciletá historická cesta Běloruska mi i ve světle těch nejparadoxnějších verzí historie slovanských, vlastně i obecně evropských národů připadá krajně mytologizovaná. Jestliže (například v Makedonii) romantické experimenty s dějinami tak či onak napomáhají rozvoji národní ideje, pak oficiální běloruská historiografie se stejně jako dříve nezřídka snaží opírat o tradiční velmocenské mýty. Tím spíše, že je politikové šikovně využívají pro svou integrační rétoriku.

Začneme *ab ovo* – od „staroruského národa“.

Pro mne i mé kolegy, profesionální historiky nové generace, kteří pohlíží na minulost prizmatem mnohaleté existence běloruského národa a státnosti, je naprosto očividné, že verze o původu východních Slovanů z „jediného kořene“ je výsledkem práce ruských učenců 18.–19. století, kteří měli za úkol zdůvodnit nároky, jež si činili kremelští vládcové na běloruské a ukrajinské země. Logiku to má více než prostou: jelikož pocházíme údajně z jednoho kořene, znamená to, že máme žít v jednom státě – pochopitelně v ruském.

Pro reálnou existenci jediné staroruské národnosti, ze které jakoby vzešli Bělorusové, Ukrajinci a Rusové, nejsou žádné důkazy. Etnogeneze těchto tří národů probíhala od samého počátku na různých územích a za účasti různých etnických komponentů. Dávni předkové Bělorusů, pohybující se z jihu, od Pripjatě, zahájili v 8. století kolonizaci ostatních běloruských zemí, na kterých již druhé tisíciletí žili Baltové. Slované svou společenskou organizovaností a úrovní hospodářství převyšovali původní baltské obyvatelstvo. Možná právě díky tomuto faktoru koexistovala obě etnika v míru. Výsledkem jejich vzájemného působení byl vznik mezikmenových společenství Krivičů, Dregovičů a Radimičů – etnické základny budoucích Bělorusů.

V letopisech nenarazíte na pojmenování „Kyjevská Rus“. Území, které je takto označováno, nebylo etnicky, tím méně politicky jednotné. Polocké knížectví, odkud se počíná běloruská

státnost, upadlo na několik let do závislosti na Kyjevě a Kyjevane museli za tím účelem pokaždé užít vojenské síly. V roce 1129, za vlády syna Vladimíra Monomacha Mstislava, se podařilo vyhnat polocká knížata do Byzance, avšak po třech letech Mstislav zemřel a Polock se stal znovu nezávislým. Rurikovskému státu chyběl hlavní znak, jež charakterizuje etnické společenství, totiž vědomí společné identity. Do poloviny 13. století nazývají letopisy obyvatelstvo dnešního Běloruska dřívějšími jmény – Kriviči, Dregoviči, Radimiči. Nejen Polock, ale ani Novgorod, Rostov, Suzdal či Rjazaň nebyly tehdy považovány za „Rus“, nýbrž naopak – stavěly se proti ní. Pro vladimiro-suzdalskou zemi se tento název používal až od druhé poloviny 13. století, kdy obyvatelstvo běloruských zemí již představovalo zvláštní etnické společenství.

Když jsem v první polovině 70. let studoval historii na Běloruské státní univerzitě, vtloukali nám úporně do hlavy, že Bělorusové nabyli státnosti díky vítězství „Velkého Října“. Avšak dokonce i povrchní seznámení s prameny nás přesvědčí o tom, že tradice budování státu byla v běloruských zemích položena již téměř tisíc let před Vladimírem Iljičem, na konci 10. století, v dobách našich prvních, z letopisů známých historických osobností – polockého knížete Rohovlada a jeho dcery Rahnědy.

Polocké knížectví bylo ve své době typickým evropským raně feudálním státem. Svou rozlohou se rovnalo takovým zemím, jakými byly tehdejší bavorské vévodství nebo Portugalské království. Kromě hlavního města Polocku, jež je v letopisech poprvé zmiňován pod rokem 862, patřilo knížectví ještě patnáct dalších měst: Vitebsk, Minsk, Orša, Zaslav, Borisov, Braslav, Lukoml, Lahojsk... Moc Polocka se rozprostírala nad dolním Podviním až k samotnému Baltskému moři. To znamená, že polocké knížectví bylo přímořským státem. V 10.–13. století vládla v polocké zemi knížecí dynastie Rohovladovců a veškeré pokusy Kyjeva dosadit sem své lidi nezbytně končily nezdarem. Někomu může připadat, že zde stejně byla jen „humna Evropy“, ale například byzantsí císařové ze slavné dynastie Komnénovců byli jiného názoru. Dochovala se svědectví o tom, že dcera nej-

známějšího polockého knížete Vseslava Čaroděje se provdala za císaře Alexia Komnena.

Na východě hraničila polocká země s dalším krivičským silným knížectvím, smolenským, a na jihu s turovským, které vzniklo na území Dregovičů. Běloruské země se již v 10. století staly součástí křesťanského světa. V roce 992 byla založena polocká biskupská stolice, přičemž těsné vztahy prvního staroběloruského státu s Konstantinopolí nás opravňují k předpokladu, že nová víra sem přišla přímo z Byzance. Turovská eparchie počíná svou historii rokem 1005. O něco později získalo biskupskou stolicí smolenské knížectví.

Zvláštností příchodu křesťanství do běloruských zemí byl jeho nenásilný, postupný charakter. Nová víra ještě velmi dlouho koexistovala v míru se starým pohanským vnímáním světa. V duši zůstávali pohany nejen prostí lidé, ale dokonce i některá z velkých polockých knížat. (Letopisy uvádějí, že Vseslav Čaroděj přišel na svět „*ot volchvovanija*“ /z kouzel a čar/ – to znamená za přispění pohanských věštců, *volchvů*.) Proces zabydlování nové víry na území starých běloruských knížectví srovnávají soudobí badatelé vcelku opodstatněně s irskou variantou christianizace, kdy kněží, kteří přinášeli Kristovo učení, aby dosáhli úspěchu, museli vstupovat do mírového kontaktu s věšci-druidy, přičemž od nich mnohé přejali. Přitom, ačkoli byli pokřtěni podle řeckého obřadu, necítili předkové Bělorusů nepřátelství vůči latinským věřícím. Ve 12. století se v polockém knížectví nadále šířily životopisy římských svatých. „Rodem Říman“ byl běloruský svatý Merkur Smolenský.

Od těch dávných dob se v Bělorusku ustalovaly uctivé vztahy k jinověrcům a jinak smýšlejícím osobám. Neznali jsme církevní rozkoly jako v Moskvě ani náboženské války či události typu bartolomějské noci jako na Západě. Odskočíme-li trochu dopředu, můžeme konstatovat, že tradici tolerance – náboženské a národnostní snášenlivosti – si Bělorusové s sebou nesou po staletí. Dnes vidíme její výrazné projevy: Bělorusko je jedinou evropskou zemí, kde se hlavní křesťanské svátky – Kristovo narození a Vzkříšení – oficiálně slaví jak podle gregoriánského, tak

podle juliánského kalendáře. Neméně unikátní je i to, že v civilním kalendáři jsou uvedeny svátky předkřesťanského původu – *dziady* a *radunica*, jež jsou spjaty s uctíváním památky předků (*dušičky* – pozn. překl.).

Stará běloruská knížectví ve 12. a 13. století co do úrovně rozvoje vzdělání, vydávání knih, architektury a dalších kulturních odvětví v ničem nezaostávala za sousedními evropskými státy. Polockého knížete Izjaslava, syna Rahnědy, nazývají letopisy prvním „knížetem knihomilem“ ve východoslovanských zemích a jeho více než tisíc let staré pečetě (spolu s nápisem na kalichu nalezeném u Smolenska) představují první svědectví o cyrilic-kém písmu v této oblasti. Osvícenci starého Běloruska Eufrosína Polocká, Kirill Turovský a Klim Smoletič se stali hvězdami první velikosti na nebi kulturního života celé východní Evropy. Turovské evangelium z 11. století a životopisy Eufrosíny Polocké a Kirilla Turovského, sepsané ve 12. století, patří k nejstarším originálním památkám písemnictví východních Slovanů. V Polocku, který se díky své nezávislosti nemusel povinně orientovat na kyjevské vzory, vznikala svérázná škola stavitelství. K jejím největším úspěchům patřil Spaský kostel, dílo stavitele Ioanna z poloviny 12. století, jež se šťastně dochovalo až do našich dní a stalo se poutním místem. Poutníky z nejrůznějších zemí vábí nejen dokonalé architektonické formy starobylého chrámu, ale i unikátní fresky z 11. století, jež pokrývají celý jeho interiér. V „polockém“ stylu se mimochodem stavěly chrámy i v jiných běloruských zemích (v Novgorodku, Smolensku), ba i v dalekém Novgorodě, kde poloctí stavitelé vybudovali slavný kostel Petra a Pavla na Siničí hoře.

V polovině 11. století byl nad řekou Dvinou vystavěn polocký chrám sv. Sofie, který symbolizoval rovnost Polocka s Kyjevem a Novgorodem, kde rovněž stály chrámy zasvěcené svaté Moudrosti. Tato města tvořila na východě Evropy tři státní a národotvorná centra. Opravdovou tragédií se pro východní Slovany stalo za několik staletí založení nového centra, Moskvy, která si porobila novgorodské etnikum s jeho demokratickými tradicemi a poté vyhlásila své nároky na běloruské a ukrajinské země.

Zvláštní místo, jaké zaujímal polocká země ve východoevropské geopolitice, se stalo neřešitelným problémem, „migré-nou“ pro všechny „klasické“ ruské historiky počínaje Vasilijem Tatiščevem a zůstává jím dodnes. Náš první stát sverepě vzdoroval schématu „jediné staré Rusi“, proto v učebnicích i monografiích na dané téma bylo polocké knížectví zmiňováno jen úkosem a někdy dokonce vůbec. V 80. letech se konaly velkolepé oslavy 800 let od sepsání *Slova o pluku Igorově*, ve kterém vystupuje jako jeden z hlavních hrdinů kníže Vseslav Čaroděj, za jehož vlády dosáhla polocká země největší síly. Pro autora tohoto díla byl Vseslav příkladem státníka, jehož by bylo třeba i na konci 12. století. A právě v jednom z jubilejních televizních pořadů vyslovil akademik Dmitrij Lichačov, jehož si velmi vážím, svůj názor na toto téma. Že prý, „místo toho, aby pečoval o jednotu ruské země, prožil Vseslav svůj život v lehkomyšlných taženích“. Jestliže velmocenský stereotyp myšlení, podle něhož je nezávislost Polocka na Kyjevu absolutním zlem, sdílejí učenci takové třídy, co pak můžeme chtít od historiků menšího kalibru?

Tradice běloruské státnosti trvala dále v časech Velkoknížectví litevského (VKL). Tento stát vznikl v polovině 13. století jako výsledek unie mezi novgorodeckým knížectvím a litevským knížetem Mendogem. Novgorodek se stal prvním hlavním městem VKL. Mendog zde zpočátku přijal víru svých poddaných – křesťanství pravoslavného ritu, potom z politických důvodů přestoupil na katolictví a v roce 1253 obdržel královskou korunu z rukou římského papeže. Nutnost sjednotit rozdělené slovanské a baltské země byla diktována dvojnásobnou hrozbou: Tataro-mongolů z východu a německých rytířů ze západu. Aliance tehdy odpovídala zájmům obou etnik, která mezi sebou již dávno udržovala těsné vztahy. Proto k vytvoření společného státu došlo přirozeně a převážně mírovou cestou.

Za knížete Vitolda (1392-1430) se VKL stalo velkým nejen podle názvu a územní rozlohy (zasahovalo od Baltského až k Černému moři a jeho rozloha přesahovala 900 tisíc kilometrů čtverečních), nýbrž i svým politickým postavením v Evropě. V roce 1410 porazila spojená vojska VKL a Polského království

u Grunwaldu jednu z tehdy nejsilnějších armád řádu německých rytířů. Většina ze 40 pluků velkoknížectví dorazila z běloruských zemí. Bitvy se účastnily korouhve brestská, drahičynská, grodenská, lidská, mstislavská, novgorodecká, oršanská, pinská, polocká, slonimská, smolenská (starodávny krivičský Smolensk a smolenská země se definitivně staly součástí VKL v roce 1404), starodubská, trocká, vaukavská, vilenská, vitebská a další. Třicet z nich mělo na svých válečných praporech náš historický erb – tzv. *Pahoniu*. Po porážce řádu skončila dvousetletá agrese německých rytířů směrem na východ a poměr sil ve střední a východní Evropě se změnil ve prospěch slovanských států.

Je třeba dodat, že o půlstoletí dříve, v roce 1362, rozdrtil Vitoldův strýc velkokníže Olgerd v bitvě na řece Modré Vody (přítok Jižního Bugu) Tatary. Jednalo se o první velké vítězství nad Tatary v celé východní Evropě, díky němuž byly zpod jha asijských nájezdníků osvobozeny ukrajinské země. Olgerdův vynikající úspěch na Modrých Vodách se stal inspirativním příkladem pro východní Slované, kteří dosud trpěli pod Zlatou hordou, a připravil půdu pro další velké vítězství – nad chánem Mamajem na Kulikově poli.

Ve velkoknížectví hrály hlavní úlohu běloruské země. Naším předkům patřila většina nejvyšších státních postů. Jak nás informoval vyslanec řádu německých rytířů, Bělorusové tvořili i nejbližší okruh kolem Vitolda, který spolu s celým dvorem mluvil bělorusky. Podle propočtů historiků zaujímal letopisná Žmuď a další země ve VKL osídlené Balty (předky Litevců v dnešním pojetí toho slova) méně než patnáctinu území, na němž žila dvacetina neboli pět procent obyvatelstva VKL. Úředním jazykem velkoknížectví byla staroběloruština, s čímž se nijak nemohou smířit litevští historikové, kteří ji vytrvale nazývají buď jako „kancléřský“, nebo jako „slovanský“ jazyk. Právě v tehdejší běloruském jazyce se vedla agenda v kanceláři VKL, jejíž dokumenty – státní archiv knížectví – se v současné historiografii obvykle nazývají Litevská metrika. Nacházíme v ní velmi zajímavé zmínky o tom, že když se státní úředníci vypravovali do krajů, kde žili Žmuďané, museli s sebou vždycky brát tlumočníka. Jiný-

mi slovy, politický život Velkoknížectví litevského, které bylo za Vitolda a jeho nejbližších nástupců největší zemí Evropy, se po několik staletí odvíjel v běloruských národních formách.

Zde je na místě připomenout jeden nadobýčej výmluvný historický fakt. V roce 1920, kdy došlo k podpisu dohody mezi nezávislou Litevskou republikou a sovětským Ruskem, si Litevci vyžádali zpět Litevskou metriku, jež byla po inkorporaci zemí VKL odvezena na východ. Do expertní skupiny byl zařazen i známý běloruský historik Mitrafan Doňnar-Zapolski, který navrhoval vrátit Litevcům všechny historické materiály psané v litevském jazyce. Mezi desítkami tisíc dokumentů státního archivu VKL se takový nenašel ani jeden.

Hovoříme-li o období Velkoknížectví litevského, musíme se zastavit u otázky sebeidentifikace jeho obyvatel a u toho, pod jakými jmény figurovali v historických pramenech a jak je znali jejich blízcí i vzdálení sousedé. Předkové dnešních Bělorusů se nazývali Litvané (*ličviny*), a když chtěli zdůraznit svůj slovanský původ a příslušnost k pravoslavnému vyznání, pak si říkali „Rusíni“ (*rusiny*) nebo „Rusové“ (*ruskija*). To je důvod, proč se tržnice v Rize, založená Poločany, nazývala „ruskou“ a proč běloruský knihtiskař František Skorina vydával Bibli ruskou (*Biblija Ruska*). Symon Budny, humanista ze 16. století, vnesl do problému trochu jasno, když psal o slovanských národech takto: „Rusové, Moskovité, Srbové a jiní Slované.“

Podle středověké tradice nazývali sousedé – Rusové, Ukrajinci, Poláci – ve 14. i v 17. století všechny obyvatele VKL, neboli zkráceně Litvy, podle názvu státu, tedy jako Litvany nebo Litevce. V ruských dokumentech se můžeme dočíst například toto: „Litevci Feďka a Maťuška a Mikitka Matvejevové z Polocka.“ Vojska, jež od dob velkoknížete Olgerda nejednou přitáhla k hradbám Moskvy a často z devíti desetin sestávala z Bělorusů, byla v ruských letopisech rovněž nazývána jako „litevská“. Ze stejného důvodu byli obyvatelé Moskevské Rusi pro Litevce „Moskovité“ a později „Moskalové“.

Zároveň bych chtěl podtrhnout, že nezávisle na místě původu a na vyznání se naši předkové doma i za hranicemi své země

tradičně cítili a nazývali v první řadě jako Litvané a svou zemi označovali jako Litvu. V tom se projevoval jejich celostátní patriotismus a uvědomění, které si uchovali i po zániku VKL a jeho zmizení z politické mapy světa. „Litvo! Má otčino! Tys jak to naše zdraví:“ (*v překladu Ericha Sojky – pozn. překl.*) – takto začíná Bělorus po otci Adam Mickiewicz svou poemu *Pan Tadeáš*. Básník má na mysli rodnou oblast kolem Novgorodku, jež, jak známo, leží v centru dnešního Běloruska. Za Litvana se také považoval první profesionální běloruský spisovatel novověku Wincenty Dunin-Marcinkiewicz. Jako Litvu nazýval svou vlast vůdce povstalců z roku 1863 Konstanty Kalinowski. Názvy Bělorusko (*Bielaruś*) a Bělorusové (dlouhou dobu se tak nazývaly jen východoběloruské země – smolenská, vitebská a mohylevská gubernie, respektive jejich obyvatelé) se jako označení celého území a veškerého obyvatelstva naší dnešní země rozšířily velmi pozdě – až v 19. století. K tomu napomohla carská moc, neboť ethnonym „Bělorusové“ stvrzovalo příbuznost s termínem „ruský“, což zcela odpovídalo potřebám rusifikační politiky. Na druhé straně carská správa ze stejného důvodu neprotestovala proti přidělení názvů „Litva“ a „Litevci“ baltským zemím bývalého VKL v době litevského národního obrození na konci 19. století.

Dnešní Bělorusové tedy v dějinách vystupovali pod jmény, jež byla dlouhý čas jejich vlastní (Rusíni, Rusové, Litevci) a posléze se z nich stala jména pro sousední národy. Tato okolnost se přičinila o mnoho různých nedorozumění a historiografických paradoxů. Zde je ten nejpříznačnější: ve 12. století měli naši předkové města, knížectví, kamennou architekturu, písemnictví, byli křesťany. V téže době byli předkové Litevců stále pohany, kteří neměli ani státnost, ani města, ani písemnictví. Přesto díky úsilí litevských historiků figurují termíny Litva a Litevci v evropské historiografii již ve spojení s událostmi na samém počátku 11. století, zatímco „Bělorusové“ se objevují až po několika staletích. Další paradox tkví v tom, že za sovětských časů Moskva důsledně podporovala Litevce, kteří si celé historické dědictví VKL „privatizovali“ výlučně pro sebe. Výměnou za loajalitu sil-

né národní inteligence a nacional-komunistů byla v Litevské SSR jako jediné ze svazových republik povolena vedle komunistické i nacionalistické ideologie založená na historických mýtech (o dobytí běloruských zemí litevskými knížaty, o stěžejní úloze litevských zemí ve VKL atd.). Jednou z hlavních příčin tohoto paradoxu bylo Stalinovo odebrání někdejšího hlavního města VKL Vilna a Vilenského kraje BSSR a jejich předání Litvě v roce 1939. Rozsah příspěvku mi nedovoluje se do této problematiky zahluobit více, proto všechny zájemce odkáži nikoli na práce běloruských historiků, nýbrž, abych nevypadal jako příliš podjatý, na právě vydanou monografii amerického odborníka Timothyho Snydera (Snyder Timothy, *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus. 1569–1999*, Yale University 2003), ve které je tomuto tématu věnován celý oddíl s názvem „Spory o litevsko-běloruskou Vlast“. Recenzenti se již vyjádřili v tom smyslu, že kniha má všechny předpoklady k tomu, aby se stala opravdovým naučným bestsellerem a aby citlivě rozkolísala pozice oficiální litevské historiografie v současném západním diskursu.

Vraťme se ale do epochy Velkoknížectví litevského, jež představovalo východní přední stráž jednotného evropského světa. Tato jednota se projevovala především v kultuře a v tradicích politického a občanského života. Moc panovníka „hospodáře“ zde byla omezena svérázným tehdejším parlamentem sestávajícím ze dvou komor – Rady (*Rada*) a Sněmu (*Sojm*). Život běloruských měst se opíral o magdeburské právo (jako první je v roce 1387 obdrželo Vilno, po třech letech pak Brest a za další rok Grodno). Třetí Statut VKL, přijatý v roce 1588, představoval nejpokrokovější a dokonalý svod zákonů v tehdejší Evropě. Byl sestaven a vydán v běloruském jazyce (jenž byl tímto potvrzen jako úřední), díky čemuž byl jeho text dostupný převážné většině obyvatelstva, zatímco v zemích západní Evropy používali zákony vykládané v prostém lidu nesrozumitelné latině.

Statut vyhlásil ideu právního státu, zákonodárně stvrdil ideu náboženské tolerance a hájil práva všech obyvatel bez ohledu na jejich vyznání. Každý svobodný člověk měl právo cestovat za

hranice. Ve Statutu bylo do základů rozpracováno trestní právo: byla zavedena presumpce nevinny a určena odpovědnost šlechtice za zabití prostého člověka; za zločiny proti ženám byly stanoveny přísnější tresty. V porovnání s jinými evropskými zeměmi byl zde systém trestů humánnější: od trestní odpovědnosti byly osvobozeny děti a mládež do 18 let a rovněž duševně nemocní; bylo zakázáno odsuzovat k trestu smrti těhotné ženy. Přírodní bohatství země chránil Statut mnohem lépe než některé dnešní zákony. Za zničení sokolího nebo labutího hnízda zaplatil pachatel pokutu od tří do šesti kop grošů, za lov nebo odstřel bobra od dvou do čtyř kop. (Pro srovnání: hospodářský vůl nebo hřebeč stáli tehdy dvě kopy.)

Statut VKL velmi zásadně ovlivnil právní myšlení Polska, Ukrajiny, Lotyšska a Estonska. Rovněž jej využili při kodifikaci pruského práva. Mnohé články našeho Statutu byly bez sebe-menších změn převzaty do ruského zákoníku *Sobornoje uloženiye*. Právnický pomník Bělorusů dodnes přitahuje pozornost badatelů z různých zemí. Na Sorbonně navštěvují studenti práv v průběhu celého semestru výběrový seminář věnovaný Statutu z roku 1588.

VKL bylo co do náboženského vyznání nejtolerantnější zemí v Evropě. Na pozemcích měst a městeček sousedily v míru pravoslavné a později uniatské chrámy s katolickými kostely, se synagogami, někde i s mešitami (od dob Vitoldových žili ve velkoknížectví na pozvání Tataři, kteří navíc přejali běloruský jazyk, přičemž si ponechali arabské písmo, a v této kombinaci vytvořili unikátní náboženské mravoučné knihy zvané kitáby). V ulicích Polocku a Vilna se bez obav z upálení či mučení ve sklepeních inkvizice procházel šlechtic Vasil Ciapinski, který demaskoval nevzdělanost pravoslavného duchovenstva a za účelem osvěty národa přeložil do běloruštiny a vydal Evangelium. Na debaty s jezuitskými mnichy přijížděl do Polocku jeho dobrý známý, humanistický filozof a reformační činitel Symon Budny. Ve vědeckém sporu (který mimochodem prohrál) zastával tezi o tom, že není žádné peklo ani ráj a že duše umírá spolu s tělem. Kdyby si jen zkusil vést takovéhle debaty s moskevskými bohoslovci!

U východních sousedů vládl naprosto jiný duch. „Nepokřtění Němci“ neměli ani povolen vstup do kostela, a když se někdo z nich pokusil tam dostat, okamžitě jej vyhnali a zametli podlahu. Běloruské mistry neboli „litevské cizince“, kteří přesídlili do Moskovie, stejně „přiváděli na pravou víru“ bez ohledu na to, že již byli pravoslavní.

Mezi úrovní kultury VKL a Moskovie panovaly velké rozdíly. Bělorusko představovalo východní hranici celoevropské renesance. Dalo této epoše vlastní titány, mezi kterými zaujímá přední místo František Skorina, běloruský a východoslovanský zakladatel knihtisku, překladatel, vydavatel a umělec. Jako syn národa, jenž obývá evropské pohraničí, ve svých dílech geniálně spojil tradice byzantského Východu a latinského Západu. Díky Skorinovi se Bělorusům dostalo tištěné Bible v rodném jazyce dříve než Rusům a Ukrajincům, Polákům a Litevcům, Srbům a Bulharům, Francouzům a Angličanům...

Po návštěvě Vilna v roce 1925 psal zaměstnanec Britské biblické společnosti (The British and Foreign Bible Society) Wiseman nadšeně ve své zprávě: „Bělorusové jsou jedním z prvních národů, který vytiskl Písmo svaté ve svém jazyce. Stalo se tak v roce 1517, osm let před prvním tištěným vydáním v angličtině. Lze si představit, kým by byli Bělorusové dnes, kdyby je pronásledování a útlak nepřivedly k úpadku.“ V letech mých studií jsme si podobné citáty v učebnicích a skriptech těžko mohli představit i třeba v těch nejdivočejších snech. Zato v jedné v Moskvě vydané univerzitní příručce jsme se mohli dočíst, že „v Bělorusku byl pokračovatelem díla Ivana Fjodorova František Skorina“. Přitom fjodorovský *Apoštol*, první datovaná kniha v Rusku, vyšel o 47 let později než Skorinův *Žaltář*, jímž náš knihtiskař zahájil vydávání biblických knih. Ve snaze šířit světlo vědy mezi slovanskými sousedy přivezl Skorina velkou sestavu svých výtisků do Moskvy a navrhl světským a duchovním vůdcům, aby zde zřídili knihtisk. Namísto vděčnosti se však setkal s tím, jak na rozkaz moskevského knížete postavili z jeho knih obrovskou hranici.

V porovnání s Moskovitý měli obyvatelé VKL nepoměrně více práv a duchovní svobody, mnohem širší možnosti k dosaže-

ní vzdělání. Před založením vilenské akademie v roce 1579 získávaly tisíce mladých Litvanů osvětu na univerzitách v Čechách, Německu, Polsku, Itálii, Švýcarsku, Francii. Současně se Skorinou hltali podle matrik vědu na krakovské alma mater Jan a Pavel z Grodna, Stanislav z Klecku, Vincés ze Slucku, Mikola z Ašmenů, Marek z Němigy. Koncem 15. století vedl magistr Jan z Polocku pro krakovské studenty kurs „Ciceronovy listy“ a jeho kolega a jmenovec Jan z Mostů přednášel Aristotelovu *Etiku* a *Metafyziku*.

Je velká škoda, že Moskovie na rozdíl od Běloruska nezažila ve své minulosti ani epochu renesance, ani reformaci – tedy ty jevy, které určovaly fundamentální základy evropské civilizace. Na východ od Smolenska byla situace zásadně jiná. V době, kdy kulturní tradice a litevský Statut uváděly náš prostý lid do občanského stavu, moskevský národ byl, podle slov vynikajícího ruského historika Vasilije Ključevského, odsouzen k roli „panovníkových lidiček“, jejichž život ve všech svých projevech nezávisel na vlastní volbě, ale jedině na vůli cara despoty.

Osvobození od tatarského jařma, této největší tragédie ruského národa, jenž byl vyrván z evropské civilizace, bylo bohužel pouze vnější. Namísto zapomenutých demokratických tradic starodávných knížectví zdělila Moskovie státní stavbu Hordy a v mnoha ohledech se stala jejím odrazem. Svědčí o tom i krutá samovláda a naprosté bezpráví i těch nejvýznamnějších ruských rodů před „gosudarem“, i idea vlády nad celým světem – „Dva Římy padly, Moskva je třetí Řím a čtvrtého nebude“. Východní soused se prohlásil za následníka posledního „vpravdě křesťanského císařství“, Byzance, a tedy za spasitele křesťanů přede všemi „pohany“ a „rozkolníky“. Do těchto kategorií jako první pochopitelně spadli nejbližší sousedé. Moskva s neuvěřitelnou krutostí zničila Novgorodskou republiku a již koncem 15. století vyhlásila své nároky na Bělorusko a Ukrajinu, přičemž je nazývala jinak než „odpradávná ruskými zeměmi“.

Dějiny vzájemných vztahů mezi Moskovitý a VKL, to jsou dějiny nekonečných válek. Důvodem k ozbrojenému konfliktu se mohlo stát cokoli: například, když panovníci VKL nechťeli na-

zývat moskevská knížata cary. Po první Moskovii vyvolané válce v letech 1492–1494 téměř neexistovaly mírové přestávky: sousedé spolu válčili (z iniciativy „třetího Říma“) v letech 1500–1503, 1507–1508, 1512–1522. Během poslední z těchto válek po kapitulaci Smolenska a obsazení východoslovanských měst vojevůdci Vasilije III. skutečně viselo nad Velkoknížectvím litevským smrtelné nebezpečí. Interventi však byli zastaveni u Orše, kde vojska VKL 8. září 1514 zaznamenala jedno z nejvýznamnějších vítězství evropských dějin 16. století. 35 tisíc vojáků v čele s hetmanem Konstantinem Ostrožským zcela rozdrtilo 80tisícovou moskevskou armádu. Okupanti ztratili 40 tisíc osob trvale, deset vojevůdců padlo do zajetí. Nikolaj Karamzin psal v díle *Istorija gosudarstva Rossijskogo* (Obrazy z dějin Ruské říše), že vojska velkoknížectví dosud „nikdy nedosáhla tak slavného vítězství nad Rusy“. O bitvě u Orše věděla celá Evropa: učili se o ní jako o ukázce skvělých akcí málopočetné armády proti mnohem větší ozbrojené síle nepřítel. Hetmana Ostrožského nazývali druhým Hannibalem a jeho vojáky někdy srovnávali s chrabrymi bojovníky antické Makedonie. Několik let po bitvě namaloval neznámý malíř, patrně z okruhu kolem Lucase Cranacha, plátno s bitevní tematikou, na kterém zobrazil jednu epizodu řeže. Na obraze, jenž je nyní uchován v Národním muzeu ve Varšavě, můžeme vidět bitevní bílo-červenobílé prapory běloruských vojáků. Je to časově první zobrazení běloruské národní vlajky, pod kterou v roce 1992 v den výročí bitvy u Orše na náměstí Nezávislosti v Minsku skládali přísahu věrnosti svému národu běloruští vojáci základní služby.

Tlak z východu nicméně pokračoval, přičemž etnická blízkost obou zemí nijak nesnižovala krutost a nelítostnost konfliktů. Během livonské války zažil krvavou tragédii Polock, jež obsadili a vyrabovali střelci Ivana IV. v roce 1563. Ve městě bylo vyraženo veškeré nepravoslavné obyvatelstvo a 50 tisíc Poločanů hnali po zmrzlých cestách na východ. S bolestí o tom píše ve své *Kronice evropské Sarmatie* účastník války, Ital Alessandro Guarnini, a jiný současník oněch událostí, autor *Kroniky polské, litevské, žmudské a vši Rusi* Matěj Strykowski dodává, že polocké

zajatce hnali „ne po křesťansku, ale jako Židy do Babylonu“. (Násilné deportace Bělorusů – zejména zručných a vzdělaných obyvatel měst – do Moskovie provázely prakticky každou válku.)

Události livonské války a především okupace polocké země ponoukly VKL ke státní unii s Polskem, jež byla uzavřena v roce 1569 v Lublinu. Podle Lublinské unie se Velkoknížectví litevské a Polská koruna slučovaly do společného státu – Rzeczpospolity, jež vykazovala znaky jak federace, tak i konfederace. VKL si v Rzeczpospolitě zachovalo nejen vlastní název a panovnický titul, ale i vlastní systém státních funkcí, armádu, pokladnu, celní službu a dokonce i právo. Ve výše zmíněném litevském Statutu z roku 1588 nebyl název „Rzeczpospolita“ vůbec uveden. Zároveň Lublinská unie, jež dopomohla k vítěznému konci války s Moskevským státem, nezbytně posílila ve státě našich předků polské a katolické vlivy.

Bylo by pochopitelně omylem zužovat styky Moskovie a VLK výlučně na válečné konflikty. V 16.–18. století představovaly běloruské země pro Moskovii spojení s evropskou kulturou. Osvícenec, spisovatel a pedagog Simeon Polocký způsobil v Moskvě, kam přesídlil z Běloruska, menší kulturní revoluci. Stačí uvést, že poté co Simeon otevřel svou státem necenzurovanou nezávislou tiskárnu, se počet tiskáren v celém ruském impériu okamžitě zdvojnásobil: byla jedna, teď jsou dvě. V téže době ve vlasti našich předků, v Rzeczpospolitě, vycházely knihy ve 134 tiskárnách. (Jednou díky tomuto výmluvnému porovnání tehdejší kulturní úrovně dvou zemí vyškrtl bdělý úředník z programu BT naučně-populární film *Simeon*, natočený podle mého scénáře, který by snad mohl podrýt svatou věc „integrace našich bratrských národů“.) Simeon Polocký byl prvním profesionálním spisovatelem v Rusku a zanechal po sobě celou školu básníků. Sestavil návrh první vyšší vzdělávací instituce v Rusku, podle kterého potom byla zakládána moskevská Slovansko-řecko-latinská akademie. Výtečná Simeonova kniha *Věrtograd mnogocvětnyj* představovala svéráznou encyklopedii, ze které mohl čtenář čerpat informace o historii, geografii, zoologii, medicíně. V roce

1672 otevřel Polocký v Rusku první dvorní divadlo, v němž hráli s divadelním uměním dobře obeznámení obyvatelé moskevské Měšťanské slobody, osídlené Bělorusy.

Mohlo by nás jen těšit, že přistěhovalci z tehdy mnohem pokrokovějšího Běloruska napomohli rozvoji písemnictví, řemesel, umění, přírodovědy, filozofického a společenského myšlení v sousední zemi, nebýt jediné okolnosti. Většina Bělorusů se bohužel neocitla v Moskovii ze své vůle.

Moskevský patriarcha Nikon oznamoval antiochijskému patriarchovi, že car Alexej Michajlovič má v úmyslu „odvést z Bílé Rusi“ 300 tisíc lidí. Skutečné množství přesídlených tento počet přesáhlo. Na východ odváděli rolníky i šlechtu, v převážné většině se však se svou rodnou zemí museli rozloučit řemeslníci z měst: řezbáři, výrobci kachlů, tiskaři, zbrojaři, klenotníci, knihaři... Artěl běloruských mistrů v čele s řezbářem Klimem Michajlovem a zlatníkem Doroteem Zolotarovem vytvořil v moskevském Smolenském chrámu Novoděvičího kláštera jedinečný ikonostas, jehož rám se skládá z 84 vyřezávaných pozlacených sloupků. Byli to právě Bělorusové, kdo přinesl do Ruska monumentální řezbu a započal tím rozvoj sochařství. Pod vedením kopyského měšťana Ignáce Maksimova se v Moskovii rozvinula do té doby neznámá výroba polychromovaných kachlů s reliéfem, jež i dnes přitahují zájem věřících a turistů v ruském hlavním městě, kde zdobí hlavní průčelí rezidence krutických metropolitů, Pokrovský chrám v Izmajlově, Uspenský chrám v Gončarech aj. Více než čtyřicet Bělorusů pracovalo v roce 1662 v kremelském muzeu klenotů (*Serebrjanaja palata*). (Podrobněji se o tom můžeme dočíst v knize L. S. Abiečarského *Bělorusy v Moskvě XVII v.* vydané v roce 1957 v Minsku.) Současní ruští badatelé s podivem píší, že ve druhé polovině 17. století se v téměř úplně negramotné Moskvě vlastnoručně podepisovala pod usneseními sjezdů v Měšťanské slobodě skoro polovina obyvatel. Kromě této osady umísťovali naše krajané po celém městě. Každý pátý obyvatel ruského hlavního města byl tehdy Bělorus. Od té doby začala Moskva *akat*, ačkoli kolem ní dosud *okají*.

To, že leželo na křižovatce evropských a euroasijských cest, ambicí a zájmů, neslibovalo Velkoknížectví litevskému klidnou budoucnost. 17. století vstoupilo do kronik v prvé řadě jako krvavá potopa. V kolektivním vědomí Bělorusů je jako nejstrašnější válka všech dob vnímána druhá světová, kdy republika ztratila každého čtvrtého obyvatele. Lidé obeznámení s historií vědí, že jde bohužel o další mýtus. V minulosti jsme prožili ještě strašnější tragédii.

V roce 1654 vyvolal car Alexej Michajlovič další válku o „odpradávná ruské země“. Schovávající se za slova o obraně pravoslaví před útlakem ze strany „prokletých Lechů“ vtrhly do Běloruska tři obrovské armády o síle až 100 tisíc mužů. Carští vojevůdci Trubeckoj a Šeremetjev a kozácký ataman Zolotarenko obsadili Vitebsk, Polock, Oršu, Kryčev, Mstislav, Gomel, Šklov a další města. Města, která odmítla kapitulovat a udatně se bránila, byla na carův rozkaz rozbořena a jejich obyvatelé pobiti nebo odvečeni do zajetí. Nejtěžší osud potkal Mstislav, kde bylo podle svědectví ruských historických pramenů „šlechty, Litevců a jiných lidí pobito více než deset tisíc“, přičemž v některých archivních listinách se objevují zmínky i o patnácti tisících obětí. „Trubeckoj s vojskem město Mstislav dobyl a zničil a vypálil a pobil v něm o pět více než deset tisíc.“ (Akty sobrannyje v bibliotěkach i archivach Rossii, Petrohrad 1836, s. 128). Z Rečyce, Žlobinu a Rohačova zbyly ruiny. V roce 1655 bylo dobyto Vilno.

Veškeré sliby Alexeje Michajloviče o tom, že ponechá zachována práva a majetek běloruské šlechty a že zajistí pravoslavným Bělorusům klidný život (nutno říci, že zpočátku měli v zemích na hranici s Ruskem poměrně velký vliv), byly zapomenuty. Na obsazeném území se carští vojáci oddávali bezuzdnému rabování a násilí. Odpovědí na to byl zrod masového partyzánského hnutí, zvláště ve mstislavské oblasti (ostatně právě z této války pochází celosvětově proslulá tradice hrdinské běloruské „partyzány“). V červenci 1654 bylo patnáctitisícové vojsko knížete Trubeckého statečně napadeno oddílem sestaveným ze tří tisíc běloruských rolníků z kolesnikovské volosti. Obyvatelé Mohyle-

va, kteří odevzdali carským střelcům město bez boje, nevydrželi potupu a nekonečné rabování a 1. února 1661 povstali a během několika hodin vyvraždili celou carskou posádku. (Viz: Archeografičeskij sbornik dokumentov, odnosjaščichsja k istorii Severo-Zapadnoj Rusi, Vilno 1867, č. 2, s. XVIII; Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannye Imperatorskoju Akademijeju nauk, Petrohrad 1901, č. 3, s. 324.) Národněosvobozencké hnutí v okupovaných běloruských zemích umožnilo vojskům Rzeczpospolity přejít k úspěšným bojovým protiakcím. V důsledku uzavření andrušovského příměří v roce 1667 připadly ruskému státu smolenské a černigovské vojvodství, avšak obsazené severní Bělorusko musel car Alexej Michajlovič celé odevzdat nazpět.

Z této války vyšla naše země s neuvěřitelně těžkými ztrátami. Bělorusku se nedostávalo více než poloviny všech obyvatel, kteří zahynuli v bitvách, zemřeli hladem nebo byli odvedeni do Ruska. V absolutních číslech vypadaly ztráty následovně: ze 2 900 000 zůstalo naživu kolem 1 350 000, přičemž na východě Běloruska nepřežila ani třetina obyvatelstva. (Demografické tabulky ztrát běloruského obyvatelstva, sestavené na základě archivních pramenů, lze nalézt v knihách: Sahanovič Hienadž, Nieviadomaja vajna. 1664–1667, Minsk 1995; Morzy J., Kryzys demograficzny na Litwie i Bialorusi w drygiej polowie XVII wieku, Poznań 1965.) Zajaté Bělorusy prodávali moskevští střelci na astrachaňských tržištích do perského otroctví po třech rublech za osobu. Jak píše historik Hienadž Sahanovič, zabývající se těmito událostmi, válka v letech 1654–1667 jako by naši zemi vyměnila. Prakticky všechno bylo jiné – od životních podmínek po národní genofond. Bělorusové přišli téměř úplně o svou elitu, měšťany, podnikatele. Následkem této války se tisíce a tisíce vzdělaných šikovných Bělorusů, o nichž jsme hovořili výše, ocitly v cizině, v Moskvě a dalších ruských městech. Pro rolnický lid bylo neuvěřitelně těžké vzednout se k národní konsolidaci. Právě v této ekonomické, kulturní a demografické katastrofě tkví kořeny mnoha národnostních komplexů a běd dnešních Bělorusů.

Tím spíše, že drama pokračovalo.

Každý třetí člověk zahynul v Bělorusku během severní války, kterou se snažil vést Petr I. v pro něj cizí běloruské zemi, kde stála 70tisícová ruská armáda. V této válce vystupovaly Rusko a Rzeczpospolita jako spojenci, avšak chování Petrových vojáků spíše připomínalo jednání okupantů. Za zmínku stojí fakt, že sám imperátor se spolu s Alexandrem Menšikovem osobně zúčastnil popravy pěti uniatských kněží v Sofijském chrámu v Polocku. Carská vláda byla nucena tento incident vysvětlit evropským dvorům a použila přitom ty nejfantastičtější výmluvy. Petr se svou patologickou nenávistí k uniátům se však s tímto nespokojil a nařídil učinit z polocké Sv. Sofie (která byla od dob Brestské církevní unie v roce 1596 hlavním chrámem běloruských řeckokatolíků) vojenské skladiště, kde se skladovala výstroj a koně a ve sklepeních byly zásoby střelného prachu. Stačila jediná jiskra, aby běloruská svatyně vyletěla do povětří, a podivnou náhodou taková jiskra vzplanula 1. května 1710, zrovna před odchodem ruského vojska z Polocku. Starobylý chrám, symbol někdejší velikosti a nezávislosti, se změnil v trosky.

Těžké ztráty způsobené „spojenci“ utrpěly i stovky jiných běloruských měst, městeček a vesnic. V zimě roku 1707 vyrabovala ruská kavalerie ženský uniatský klášter svaté Trojice v Minsku. Potom přišel na řadu chrám sv. Ducha na Vysokém tržišti a další chrámy a kláštery, mezi nimi i pravoslavné. Ve stopách lupičů se vydali carští kozáci a Kalmykové. Minské pravoslavné bratrstvo vyzývalo obyvatele do zbraně a na náměstí Němigy se maroděři setkali s odporem. Dramatický osud potkal během severní války jedno z nejbohatších běloruských měst, Mohylev. Na rozkaz ruského velení byl bez sebemenšího strategického důvodu vydrancován a vypálen. Osud Mohyleva sdílely i Vitebsk, Grodno, Niasviž... Bělorusko ztratilo bezmála 800 tisíc lidí: v roce 1700 mělo 2 247 000 obyvatel, na konci války – 1 457 000 (Karpačov A. M., Kozlovskij P. G., Dinamika číselnosti naselenija Bělorussii vo vtoroj polovine XVII–XVIII v., Moskva 1968). Ve škvlovském hrabství zbylo jen kolem 10 procent obyvatelstva. Tři čtvrtiny zemědělské orné půdy ležely ladem v grodenském hos-

podářství. Typický obrázek tehdy představovala pole zarostlá plevelem a stromy a opuštěné vesnice a statky.

Hranice Rzeczpospolity zůstaly po této válce beze změny, avšak svrchovanost státu byla prakticky pryč. Z Rzeczpospolity se čím dál více stával přívěsek carského impéria. Tím spíše, když se Petr I. domohl výrazného zeštíhlení polsko-litevské armády, jejíž početnost nesměla přesahovat 24 tisíc vojáků (18 tisíc v Polsku a 6 tisíc ve Velkoknížectví litevském). Přitom armády nejbližších sousedů byly mnohonásobně větší: v Rusku čítala 350 tisíc vojáků, v Rakousku 280 tisíc a v Prusku 200 tisíc.

Osud válkami vysílené Rzeczpospolity byl předem určen. K tomu, aby zůstala zachována politická, vojenská a ekonomická životaschopnost, byly nezbytně nutné reformy, avšak jejich uskutečnění se mocným sousedům v čele s Ruskem dařilo úspěšně zabraňovat. Dohoda mezi Ruskem a Pruskem z roku 1764 obsahovala tajný článek, který zavazoval k podpoře šlechtických svobod a práva veta, čímž se Rzeczpospolita v podstatě změnila z konfederace dvou států v konfederaci jednotlivých újezdů, které ovládali magnáti. Ruská říše se znovu a znovu vměšovala do politiky ve vlasti našich předků, vysílala na její území své vojsko, dosazovala na trůn své lidi. Na velkoknížete litevského a krále polského Stanislava Augusta Poniatowského připadl osud stát se posledním panovníkem Rzeczpospolity. Po trojím dělení mezi Rusko, Rakousko a Prusko v letech 1772, 1793 a 1795 se historické hodiny státu zastavily. Dávný sen kremelských vládců došel uskutečnění: Bělorusko se stalo součástí ruského impéria. Bývalý oblíbenec Kateřiny II. Stanislav August podepsal svou abdikaci a jeho trůn poručila carevna dopravit do Petrohradu a uzpůsobit k vykonávání jejích každodenních fyziologických potřeb. Rok nato na něm Kateřinu ranila mrtvice.

Až do samého počátku 90. let 20. století se uchvácení běloruských zemí Ruskem nazývalo v oficiální běloruské historiografii, v učebnicích a encyklopediích nejinej než „opětné sjednocení“, díky kterému prý Bělorusové jedva nezískali svobodu a šťastnou budoucnost. (Přitom se ostýchavě zamlčovalo, že Marx a Engels nazývali ruské impérium výstižně čteníkem Evropy a Lenin žalá-

řem národů.) O skutečných dopadech „opětného sjednocení“ se mluví až v letech nezávislosti, přesněji v jejím „předlukašenském“ období.

Poté co si ke svým statkům „přidělili“ Bělorusko, rozdali Kateřina II. a její syn Pavel I. ze samé radosti svým dvořanům 208,5 tisíc duší „mužského pohlaví“ z běloruských gubernií. Takto se z téměř půl milionu Bělorusů stali nevolníci ruských statkářů, přičemž značná část darovaných byla dříve osobně svobodná. Zemědělství v Rusku se vyznačovalo primitivitou. Běloruské rolníky, kteří ve své většině platili peněžní obrok, hnali na panské. Statkáři v širokém měřítku půjčovali své nevolníky na stavební práce do dalekých ruských gubernií. Kruté vykořisťování bylo příčinou nadměrného zchudnutí vesnice. Vitebský gubernátor psal ve své zprávě za léta 1807–1809, že pouze nemnozí venkované se živí čistým chlebem; všichni ostatní do něj „vždycky přimíchávají plevy“. Takto byl plněn slib Kateřiny II. učinit z připojených zemí „spoluúčastníky blaha, velikosti a hojnosti“.

Běloruským městům bylo odňato magdeburské právo a dokonce i erby. Drobná šlechta, která nemohla dokumentačně dokázat svá práva, byla převedena mezi daňové poplatníky. V běloruských guberniích na rozdíl od ruských vybíral stát do roku 1811 daň nikoli v assignacích, ale ve stříbře. Podle neoficiálního kursu odpovídalo 100 papírových rublů 22 rublům ve stříbře.

Namísto profesionálního vojska Velkoknížectví litevského, rozpuštěného novou mocí, byly v Bělorusku zavedeny dosud neznámé rekrutské odvody. Odvádění byli mladí zdraví muži ve věku od 19 do 35 let. V mírových dobách si Petrohrad vynucoval jednoho vojáka na 500 duší, v době války pak čtyři, pět, dokonce i osm vojáků. Příbuzní je pokorně vyprovázeli jak na onen svět. Do roku 1793 sloužili rekruti celý život, potom byla branná povinnost zkrácena na „pouhé“ čtvrtstoletí. Ke zkrácení vojny – na dvacet let – došlo až v roce 1834. Během jediného roku 1811 dodalo Bělorusko ruské armádě 14 750 rekrutů. Mimochodem, polockému mušketýrskému pluku náleží stěžejní úloha při dobytí Izmailu generálem Suvorovem: právě Poločané se jako první probili do pevnosti. Zmínku o hrdinných polockých mušketý-

rech můžeme nalézt i v poemě lorda Byrona *Don Juan*. Někdo v tom vidí důvod k hrdosti, ve skutečnosti však Bělorusové sloužili jen jako „potrava pro děla“ při carských dobovačných taženích.

Rusko neznalo národnostní ani náboženskou snášenlivost. Bělorusové ani nebyli uznáváni za samostatný národ – byli považováni za Rusy poněkud zkažené polskostí. Podobný postoj byl zaujímán i vůči jazyku. Naše předky dokonce zbavili práva na vlastní jména a příjmení. Ihned po inkorporaci východních běloruských zemí zapisovali carští písaříci Jazepy jako Iosify, Michase jako Michaily, Tamaše jako Fomy. Z Žuků se stávali Žukovové, z Katů Kotovové, z Kavalů Kovaljovové... Typická běloruská příjmení se v mnohem větší míře zachovala v centrálních a západních částech Běloruska, kde se z něčího opomenutí nedostalo písařskému bratrstvu příslušných instrukcí.

Na rozkaz Kateřiny II. se „k jejímu vlastnímu použití za účelem studia historických děl“ z běloruských klášterních, církevních a soukromých knihoven odvážely do Petrohradu historické kroniky a archivy nejvýznamnějších šlechtických rodů. Zdalipak náhodou právě tehdy nezmizely stopy po neocenitelném Polocském letopisu?

Carismus nemohl ponechat bez povšimnutí ani vzdělávací instituce. Nad některými byl zaveden vojenský dozor. Novým poddaným sebrali právo studovat na západních univerzitách, což Bělorusové dosud po několik staletí využívali. Byly podniknuty pokusy vrátit zpátky ty, kteří již studovali v Evropě. Výukovým jazykem byla v Bělorusku v prvních desetiletích po anexi polština. Může se nám to zdát divné, ale právě tehdy, již v ruském impériu, dosáhli polonizátoři velkých úspěchů. V Petrohradě se domnívali, že v obsazených zemích bude jednodušší jednat pouze s Poláky. (Co národ – to problém, není národ – není problém.)

Z druhé strany se vytrvale rozbíhala rusifikace. Odběhnu-li trochu napřed, mohu poznamenat, že po celých 150 let nedovolilo ruské impérium, jež využívalo přírodní, ekonomické a lidské zdroje Běloruska, otevřít ani jednu běloruskou školu. První ško-

ly se objevily až v letech první světové války, a to na území obsazeném Němci, jejichž vojenská správa uznávala Bělorusy jako samostatný národ. Běloruské knihy a tiskoviny byly oficiálně povoleny, byť ve velmi omezeném nákladu a bez státní podpory, až po revoluci roku 1905.

Důvěru nemělo ani vůči Petrohradu loajální pravoslavné duchovenstvo. Běloruské kněží stěhovali do hlubin impéria a na uvolněná místa přijížděli Rusové, kteří neznali ani jazyk, ani místní tradice. Ti si podezřívavě přečetli seznamy běloruských svatých, snížili jejich význam a nelítostně potírali koledování, *kupalo* a další odvěké zvyky Bělorusů. O postoji věřících vůči těmto pravoslavným „misionářům“ hlásili gubernátoři Pavlu I. následující: „Duchovní, jež sem byli posláni, nejsou schopni plnit své povinnosti a udržovat dobré vztahy s lidmi obývajícími tento kraj. Lid je začal nenávidět.“ Uniaté neboli řeckokatolíci, kteří podle výpočtů známého vědce, doktora historických věd Anatola Hryckieviče tvořili na konci 18. století kolem 80 procent běloruského obyvatelstva, byli násilně přiváděni k pravoslaví. Uvedený počet svědčí o tom, jakou cenu měla tvrzení Ruska o osvobození pravoslavných Bělorusů (těch bylo tehdy méně než deset procent) od náboženského útlaku. Přitom právě proklamovaná obrana práv „pokrevních“ Bělorusů a „souvěrců“ v tomtéž 18. století mnohokrát posloužila jako důvod k vojenskému vměšování se do vnitřních záležitostí Rzeczpospolity.

Ve vztahu k Židům byly přijaty omezující zákony. V roce 1794 stanovila ruská vláda hranici, za kterou se Židé nesměli usazovat (tzv. „čerta osedlosti“). Ovšem ani na povoleném území nemohli žít mimo hranice měst a městeček. Židovští měšťané, kupci a řemeslníci museli platit dvakrát vyšší daně než křesťané. Na státní úrovni se šířil antisemitismus.

Koloniální postavení bývalého Velkoknížectví litevského donutilo mnohé patrioty opustit rodnou zem. S novými pořádky byly nespokojeny i široké kruhy ostatního obyvatelstva. Proto také válka v roce 1812 neznamenalala pro Bělorusy, na rozdíl od jejich východních sousedů, vlasteneckou válku. S Napoleonem byly spojeny naděje na obnovu VKL. V běloruských plucích Vel-

ké armády francouzského císaře bojovalo přinejmenším 25 tisíc vojáků a důstojníků. Naděje na navrácení nezávislosti se, jak známo, neuskutečnily, navíc si šest měsíců války Ruska s Bonapartem vyžádalo další milion běloruských životů, tedy každého čtvrtého člověka...

Po potlačení povstání v roce 1831 přešla carská moc k důsledné politice úplné rusifikace Běloruska. Za tímto účelem byl při carské vládě zřízen „Zvláštní výbor pro západní gubernie“. Ten nejprve navrhl na připojených územích výrazně rozšířit pozemkové vlastnictví ruské šlechty a úřednictva, které se těšily mnoha výsadám. V zemi probíhaly ve státních institucích, soudech, orgánech osvěty a kultury čistky, které dopadaly na úředníky místního původu. Na jejich místa přicházeli rodáci z centrálních ruských gubernií, které sem lákali na vysoké přídatky k platům a možnost rychlého kariérního vzestupu. Veškerá agenda a školní výuka byla převedena na ruský jazyk. V roce 1832 byla uzavřena Vilenská univerzita, která v té době zůstávala jedinou vyšší vzdělávací institucí v zemích bývalého VKL. (O něco dříve postihl stejný osud i polockou akademii, jež měla univerzitní status.)

Prudce zesílil nátlak na uniáty, kteří věděli, že nejsou ani Rusové, ani Poláci, neboť jejich vyznání nebylo ani pravoslavné, ani římskokatolické. Kněží museli vést bohoslužby podle textů zasláných z Moskvy a Petrohradu. Kdo nesouhlasil, toho soudili jako církevního zločince. Před očima věřících vyhazovali z chrámů boční „římské“ oltáře a rozbíjeli varhany. Nicméně i v podmínkách krutého pronásledování se pod připojení k pravoslaví podepsalo v roce 1838 v Běloruské uniátské diecézi pouze 186 duchovních z celkového počtu 680. Přesto se v příštím roce konal pod záštitou vlády Polocký církevní koncil, na kterém bylo vyhlášeno rozhodnutí o návratu uniátských věřících „do lůna rodné pravoslavné víry, aby od nynějška přebývali v poslušnosti Nejsvětějšímu vládnoucímu všeruskému synodu“. Zavírání řeckokatolických kostelů, klášterů a škol bylo doprovázeno hromadným pálením náboženských a naučných knih a plundrováním církevních interiérů.

O krutých trestech a ponižování běloruských uniátů psali s pohoršením i Lev Tolstoj a Alexandr Gercen. Spolu s násilným navrácením k „pravé“ víře vtloukali našim předkům do hlavy rovnici: „pravoslavný = Rus, katolík = Polák.“ Tím Bělorusům brali budoucnost, když vyhrazovali roli etnického materiálu a dodavatele bohatství a talentů jiným. Zmíněná rovnice přežila ve vědomí velké části občanů Běloruska až do našich dní...

Ruská moc v naší zemi plánovaně pošlapávala vše svébytné, rodné, běloruské. V tomtéž roce 1839, kdy byla zrušena Unie, hodnotil dvorní carský historik Ustralov ve svém díle o ruském impériu náš jazyk a staré písemnictví takto: „Běloruské nářečí, panující v Litevském knížectví, představovalo nemožnou směsici slov a obrátů ruských, polských a latinských.“ Jako obzvlášť „nemožná“ se očím „učence“ dozajista jevila latina, kterou po několik staletí psala a mluvila celá vzdělaná Evropa. (Car „osvoboditel“ Alexandr II., aby definitivně tento problém uzavřel, později zakáže používání latinky v běloruských tiskovinách a posléze uvalí celkový zákaz na běloruské tištěné slovo.)

Když si připravil půdu tím, že zakázal národní víru, jakou v podstatě bylo uniátství, zasadil Petrohrad národnímu bytí našeho lidu nový úder – v roce 1840 bylo na základě zvláštního carského dekretu zakázáno používat v oficiálních dokumentech názvy Bělorusko (*Bielarus*) a Litva a místo nich bylo zavedeno pojmenování „Severozápadní kraj“. Přesně za týden pak vyšel dekret o zrušení účinnosti Statutu VKL na tomto území.

Dekrety a nařízení říšské moci týkající se Běloruska se hemžily slovy jako „zakázat“, „uzavřít“, „nepovolit“. Zákaz vyučovat jinak než rusky. Zákaz mluvit na školách v rodném (neruském) jazyce. Uzavření zemědělského institutu v Horách-Horacku... Kolonizátoři se snažili přeměnit „Severozápadní kraj“ v zapadlý kout impéria, kde by se veškerý život držel jen na třech kytovcích ruské velmocenské ideologie – na „samodržaví, pravoslaví a národnosti“.

Impérium, jež stvořil carismus, nebylo na rozdíl třeba od britského zámořské, ale kontinentální. Jinak řečeno, kolonie ležely blízko metropole. Takováto geografická a někdy i etnická (jako v případě Bělorusů a Ukrajinců) blízkost umožňovala nejen

maskovat útisk, ale i vnucovat porobenému národu cizí dějiny a podsouvat mu cizí hrdiny.

Jeden příklad za všechny. Osvobozenecké povstání v roce 1794 (protest proti druhému dělení Rzeczpospolity), v jehož čele stál Bělorus krví a Litvan duchem Tadeusz Kościuszko, železnou rukou dusila pravidelná armáda Alexandra Suvorova, zocelená v dobovačných taženích. Suvorov po celou svou kariéru oddaně sloužil četnické politice carismu a nebojoval v žádné obranné válce. Pro Rusko to byl opravdu skvělý vojevůdce, pro Bělorusko především karatel a velitel okupantů. Za krvavé činy, jež měli na svědomí jeho vojáci, dostal Alexandr Vasiljevič od carevny kobrynskou volost v Bělorusku s 13 279 dušemi běloruských nevolníků mužského pohlaví. Někomu se to může zdát nepravděpodobné, ale ještě i dnes se v Bělorusku dochovaly desítky ulic Suvorova, zatímco ulice T. Kościuszka můžeme spočítat na prstech jedné ruky. K tomu máme ještě suvorovovské učiliště a Suvorovovo muzeum v Kobrynu...

Nemilosrdnou politiku impéria podporovali a vítali, jakkoli hořké je to přiznávat, „vládcové myšlenek“ pokrokové ruské společnosti. Na zmínky o popravách účastníků osvobozeneckého povstání roku 1831 a jejich rodin v evropském tisku se ozval Puškin známou básní *Klevetnikam Rossii* (Pomlouváčům Ruska):

Что возмутило вас? волнение Литвы?

Оставьте: это спор славян между собою.

Домашний старый спор, уж взвешенный судьбою...

Co vás tak pohoršilo? Neklid Litvy snad?

To nechte být – toť mezi Slávy váda

Domácí stará hádka, jež osudem je dána...

Zajímavé je, že tyto řádky mimo jiné ukazují, že Alexandr Sergejevič jako obránce zájmů impéria nepochyboval o tom, že historická Litva je slovanskou zemí. Unisono s Puškinem pěl ještě jeden obránce impéria, Fjodor Ĥutčev, jenž viděl misi Ruska v tom, že má

Славян родные поколения

Под знамя русское собрать

И весть на подвиг просвещения

Единомысленных, как рать.

Slovanů rodná pokolení

pod ruským sebrat praporem

A věst je k činu osvětlení

jak vojsko s jedním názorem.

Ruští demokraté byli v každé době nakaženi bacily velmocenského šovinismu. (Zdá se, že i dnes absolutní většina z nich vnímá existenci nezávislého Běloruska jako jakýsi historický lapsus, který je třeba opravit.) Někrasov, jak známo, věnoval potlačovateli národněosvobozeneckého hnutí v Bělorusku Michailu Muravjovovi (v mládí účastníku hnutí děkabristů), celou ódu, ve které jej opěvuje těmito slovy:

Бокал за здравный поднимая,

Еще раз выпить нам пора

Здоровье миротворца края!

Так много ж лет ему. Ура!

Na zdraví číši pozvedněme

Přípitku opět nastal čas.

Ať žije smiřovatel země!

Ať dlouho ještě těší nás.

„Smiřovatel“, jenž si u našich předků vysloužil přezdívku „kat“, řekl v projevu k představitelům běloruské šlechty toto: „Zapomeňte na své naivní sny, kterými se dosud opájíte, pánové, a pamatujte si, že pokud se zde nestanete myšlením a cítěním Rusy oddanými Vlasti, pak zde budete cizinci a budete muset opustit tuto zemi.“ Jak by byl carský satrapa-rusifikátor potěšen, kdyby mohl nahlédnout do naší dnešní skutečnosti. Zavírají se běloruské noviny, rodný jazyk titulního národa mizí na rozkaz

shora z televizního vysílání, v národní hanbu se změnilo mnohaleté protahování odhalení Skorinova pomníku v Minsku. Rada ministrů (a proč ne ministerstvo vnitra?) přijala v roce 2003 rozhodnutí o likvidaci Běloruského humanitního lycea, jediného v zemi, a tedy i ve světě... Muravjovovo dílo se neztratilo, pokračují v něm ti (přesněji ten), kdo jsou produktem snah muravjovců nejrůznějších odrůd a epoch. Jsem přesvědčen o tom, že kdybychom dnes měli Běloruskou národní univerzitu, o jejíž vznik usiluje Spolek běloruského jazyka (*Tavarystva bielaruskaj movy*), potkal by ji stejný osud jako Běloruské lyceum. Jediný rozdíl by byl v tom, že by almu mater zavřeli nikoli na základě usnesení vlády, ale dekretem prezidenta...

Traduje se mýtus o věčné pasivitě a ospalé odevzdanosti Bělorusů. Nicméně to byli právě naši pradědové a nikdo jiný, kdo se v průběhu necelých sta let po obsazení Běloruska carským Ruskem potřikrát chopil zbraně - v letech 1794, 1831 a 1863 - a snažil se spolu se svými sousedy Poláky a Litevci vytrhnout se ze smrtelného objetí impéria. V posledním z těchto povstání bojovali mnozí ne již za Rzeczpospolitu, nýbrž právě za Bělorusko. V řadách vzbouřenců stáli klasikové běloruské literatury Wincenty Dunin-Marcinkiewicz a Francišak Bahuševič. Povstalci vydávali první běloruské noviny - *Mužickou pravdu*.

V povstáních a ve válkách umírali jako první ti nejlepší, ti, kdo považovali jen tuto zemi za svou rodnou a kdo byli připraveni pro ni obětovat to nejdražší, svůj život. Avšak nehledě na nespočetné oběti běloruský lid našel v sobě sílu přežít, vydržet a obnovit svou státnost. Dne 25. března 1918 byla vyhlášena nezávislá Běloruská lidová republika (*Bielaruskaja Narodnaja Respublika*, BNR). Teprve v reakci na tento krok předvoje našeho národa se bolševici rozhodli vytvořit BSSR. Nicméně v Sovětském svazu se situace rychle navrátila do tradičního imperiálního rámce, rozšířeného o ideje bolševické národnostní politiky. Ideje končily u slov, a zejména pak vedly k tomu, že v 70. letech neexistovala v Minsku ani v jiných běloruských městech jediná běloruská škola. O tehdejšímu stavu výuky dějin, se kterou je ne-

rozborně spjato historické, a tedy i obecně národní uvědomění, již byla řeč.

Dvě stě let, od dob, kdy se Bělorusko ocitlo ve spárech dvouhlavého orla, nám zakazovali dívat se na svět vlastníma očima. Neboť kolonizace - to není jen obsazení teritoria. Jak výstižně poznamenává filozof Aleš Ancipienka, kolonizace, to je politika mentálního, intelektuálního a kulturního porobení „domorodců“, kterým cílevědomě vštěpují komplexy nezbytné pro metropoli. Ve výsledku se ukazuje, že je zde „kulturní“ ruský jazyk a „nekulturní“ jazyk běloruský. Je zde bohatá a slavná „Historie velikého Ruska“ a její žalostná a nezajímavá podkapitolka s názvem „Dějiny Běloruska“.

Musíme přiznat, že i přes obrovské úsilí o navrácení historické pravdy (z pochopitelných důvodů byly tyto snahy národní intelektuální elity obzvláště plodné v první polovině 90. let) vstoupilo Bělorusko do 21. století s těžkými následky koloniálních komplexů.

Dnešní politika běloruské moci, která ke svým cílům maximálně využívá hesla o integraci, vede někdy k ještě většímu násilí na běloruské historii, než k jakému docházelo za sovětské vlády. V pořadu Běloruského rozhlasu „Rozhovor k věci“ nazývá například jakýsi „politolog“ Nikolaj Sergejev vůdce proticarského povstání z roku 1863 Konstanty Kalinowského „teroristou“, jehož jméno je třeba neodkladně vyškrtnout ze všech učebnic. Přitom v dobách SSSR byl Kalinowski jako „běloruský revolucionář-demokrat“ uváděn dokonce i v celosvazové učebnici dějepisu pro střední školy! Jsme svědky dalšího, nejnovějšího pokusu o cynickou redakci dějin v oficiálních vydáních, v encyklopediích a příručkách, kde dochází k reanimaci, zdálo by se, dávno již zdiskreditovaných imperiálních mýtů. Ponechme stranou rozbor časově nejčerstvější učebnice dějin Běloruska, jejímž autorem je skromný učitel z Mohyleva J. Traščanak, který kdysi přednášel, jak uměl, svůj předmět studentu fakulty historie A. Lukašenkovi. (O přínosu s. Traščanka pro vědu není profesním služebníkům múzy Kleió nic známo.) Připomenu jen, že zmíněná příručka mi z jakéhosi důvodu znovu a znovu připomíná

ná učebnici, podle které jsem se učil v dobách drahého Leonida Iljiče. A zde jeden příklad korekce nejnovější historie. Nedávno vydaný 9. díl *Běloruské encyklopedie* uvádí v článku o lokalitě Kuropaty u Minsku, jejíž hrůzná historie je ve světě dobře známa, že podle jedné z verzí jsou zde patrně „pochovány oběti fašistické genocidy“. A pro všechny případy zde není ani slovo o počtu obětí, který v roce 1995 odhadovala encyklopedická příručka *Bělorusko* na základě údajů Státní komise na 30–100 tisíc osob. Proč neuvádět tyto děsivé cifry? Tím spíše, když za ně nesou odpovědnost fašisté? Proto, že v příručce *Bělorusko* (která z jakéhosi důvodu nebyla znovu již ani jednou vydána a dávno se z ní stala rarita) se jednoznačně tvrdí, že v Kuropatech zabíjeli každou noc vrahové v uniformách NKVD. To je velmi dobře známo i redaktorům 9. části encyklopedie, ale rozkaz je rozkaz.

Jakkoli idylické obrazy se před námi snaží malovat naši „mužové státu“ a jejich servilní sdělovací prostředky, zůstává nesporným faktem hluboký rozkol současné běloruské společnosti. Dnes existují v podstatě dvě Běloruska. Každé má své duchovní hodnoty a představy o budoucnosti země. Každé má svůj jazyk, své státní symboly, své vidění historické cesty národa.

Jedno Bělorusko nadále žije ve fantastickém světě imperiálních mýtů, které pěstuje oficiální ideologická mašinerie. K čemu jsou potřebné „sociologické výzkumy“, kdy se obyvatelům nezávislého Běloruska předkládá otázka, zda jsou Bělorusové samostatný národ? A je se čemu divit, že leckdo odpoví záporně, když je běloruský jazyk nadále neustále vytlačován ze státních sdělovacích prostředků a vzdělávacího systému, když je jazyk titulního národa nepokrytě ignorován ze strany nejvyššího vedení země?

Existuje však i jiné Bělorusko, které má svou národní orientaci a národní ideu, které se chce navrátit do demokratické rodiny evropských národů. Právě běloruské Bělorusko, jež pomalu, ale jistě upevňuje své pozice, ponechává národu a státu dějinnou perspektivu. V současném Rusku si takové Bělorusko, jak se mi zdá, téměř nikdo nepřeje vidět ani slyšet, a to je hluboký omyl. Z vůle historického osudu je našim státům předurčeno žít vedle

sebe a budoucnost Běloruska je v těch, pro koho je to Vlast, a ne ve vládě, pro kterou je to pouze území, kde je zatím ještě možné se cítit beztrestně.

Kulturní jednota východoslovanských národů skutečně reálně existovala. Ještě vojska velkoknížete Jagella, když se vypravovala na Kulikovo pole na pomoc Mamajovi, se několik verst před dějištěm bitvy zastavila. Lví podíl tohoto vojska tvořili předkové dnešních Bělorusů, a ti se odmítli bít na straně cizinců, představitelů jiného světa.

Nikdo neprotestuje proti tomu, aby se kulturní prostor slovanského světa i dnes vyvíjel, obohacoval, aby nabýval nových forem. Ale tento kulturní prostor se nesmí změnit v prostor politický. Doba impérií – ať se po ní někomu stýská sebevíc – skončila ve 20. století.